

**"A totális mozgósítás csak jele annak a teljesebb mozgósításnak,
melyet az idő hajt végre rajtunk."**

Ernst Jünger:

A totális mozgósítás

Fordította Mezei Balázs

1

Ellentmondana a hősiesség szellemének, ha a háború képét azon a szinten akarnánk megragadni, melyet emberi cselekvés meghatározhat. Ennek ellenére lenyűgöző az a színjáték, a változásnak és átalakulásának azon sokfélesége, melyet a háború tiszta alakja az emberi térben és időben magára vesz.

Ez a színjáték vulkánokat idéz, melyek lávája egyazon forrásból fakad, de már különböző tájakon terül szét. A háborúban való részvétel hasonlít is ahhoz, mint amikor ilyen tűzokádó hegy vonzáskörébe kerülünk -- ám mennyire különbözik az izlandi Hekla a nápolyi öböl felett magasodó Vezúvtól! Mondhatjuk ugyan, hogy minél közelebből szemléljük az izzó krátert, annál kisebb a különbség az egyes vulkánok között -- s hogy ott, ahol a voltaképpeni szenvedély kitörését látjuk, vagyis a leplezetlen élethalálharc közvetlen közelében, valójában mellékes kérdés, hogy ez a küzdelem melyik évszázadban, mely eszmékért s milyen fegyverekkel folyik; a következőkben mégsem erről lesz szó.

Sokkal inkább arra törekszünk, hogy csokorba szedjük azon adatokat, melyek a legutóbbi háborút, a mi háborúkat, e kor legjelentősebb és legnagyobb hatású eseményét más, a történelemből ismert háborúktól megkülönbözteti.

2

E katasztrofális háborút talán úgy jellemezhetjük, hogy benne a háború géniuszát a haladás szelleme hatotta át. S ez nemcsak az országok egymás elleni harcára érvényes, hanem a

polgárháborúra is, mely a háborús országok egy részében ismételt és gazdagon aratott. E két jelenség, a világháború és a világforradalom sokkal szorosabban kapcsolódnak egymáshoz, mint első pillantásra vélnénk; ugyanazon kozmikus esemény két oldalát mutatják, melyek mind keletkezésüket, mind kitörésük menetét illetően sokféleképpen függenek egymástól.

Feltehetőleg számos felfedezés vár még ránk afelől, ami a "haladás" fogalmának bizonytalan és oly sok színben pompázó fogalma mögött rejlik. Nem kétséges: ha manapság hajlunk is arra, hogy mulassunk e fogalom tartalmán, ennek módja igencsak sekélyes. Igaz ugyan, hogy e hajlam tisztelői hivatkozhatnak a 19. század valamennyi valóban jelentős szellemére -- ám a társadalom szembeötlő alakzatainak egysíkúságától és egyformaságától való minden undorunk dacára mégis felmerül bennünk a gyanú, hogy létrejöttük oka sokkal jelentősebb, mint gyanítanánk. Hiszen végül is magának az emésztésnek a tevékenysége is az oly csodálatos és megmagyarázhatatlan élet erőitől függ. Mindenesetre ma már jó okkal mondhatjuk, hogy a haladás valójában nem jelent előrelépést; de e megállapításnál is fontosabb a kérdés, hogy vajon a haladás nem utal-e valami rejtettebbre, valami másra, ami az ész oly átlátszó álarcait csak fölöttébb alkalmas fedezékként használja.

A biztonság, mellyel a fejlődés jellemző vonulatai saját céljukkal ellentétes eredményre vezetnek, valószínűvé teszi a feltevést, hogy mint az életben mindenütt, itt sem annyira kifejezett célok érvényesülnek, mint inkább egyéb, rejtett késztetések. A szellem joggal vetette meg a haladás marionett-figuráit -- ám a mozgásukat irányító finom szálakat nem látta meg mégsem.

Ha kíváncsiak vagyunk a marionett-figurák szerkezetére, aligha találhatnánk szórakoztatóbb eligazítást Flaubert Bouvard és Pécuchet című regényénél. Ha azonban mozgásuk rejtettebb, inkább csak sejthető, semmint kimutatható lehetőségeivel szeretnénk foglalatostkodni, akkor már Pascalnál és Hamann-nál is tanulságos részekre bukkanunk.

"Igy még fantazmagóriáink, illúzióink, az optikai csalódások és téves következtetések is Isten parancsára jönnek létre." Ilyen mondatokat gyakran találhatunk Hamann-nál; olyan felfogást fejeznek ki, mely a kémia eredményeit is az alkímia körébe utalja. Most ne firtassuk, hogy mely szellem hatására keletkezett a haladásnak nevezett optikai csalódás; hiszen tanulmányunk nem démonológiai traktátus, hanem a 20. század olvasóinak készül. Annyi

azonban bizonyos, hogy csak egyfajta kultikus erő, a merészségbe vetett hit juthatott arra, hogy a célszerűség perspektíváját a végtelenbe tolja ki.

S vajon ki vonná kétségbe, hogy a 19. század valódi népegyháza a haladás fogalma köré tömörül -- azon fogalom köré, mely immár az egyetlen valódi tekintély, az egyetlen, melynek hite még ma is bírálhatatlan?

3

Abban a háborúban, mely e felfogás légkörében robbant ki, az egyénnek a haladáshoz való személyes viszonya szükségképpen döntő szerepet játszott. S való igaz, hogy éppen itt találhatjuk meg korunk voltaképpeni erkölcsi tényezőjét, melynek finom és megfoghatatlan kisugárzása elérte még a legerősebb, a gépkorszak végső fegyvereivel felszerelt sereget is, mi több: ez a moralitás éppen ellenfeleinek táborában toborozta saját hadseregét.

E fejlemények megvilágítására folyamodjunk most a totális mozgósítás fogalmához. Már régen tovatűntek azok az idők, amikor elegendő volt százezer lelkes katonát megbízható vezér irányítása alatt a csataterre küldeni -- ahogyan ezt például Voltaire leírja a Candide-ban - - s ha Őfelsége elveszített egy csatát, az első állampolgári kötelesség a nyugalom megőrzése volt. Konzervatív kormányzatok már a 19. század második felében úgy készítettek elő, vezettek végig és nyertek meg háborúkat, hogy mindeközben közömbösen vagy éppen elutasítóan álltak szemben a népképviselő ügyével. Igaz, ennek előfeltétele a hadseregnek a koronával meglévő szoros kapcsolata volt -- olyan kapcsolat, mely az általános hadkötelezettség új rendszere nyomán alig módosult s lényegében a patriarkális világ hangulatát őrizte. A népképviselő elutasításának másik előfeltétele az volt, hogy akkoriban a hadifelszerelés és az egyéb kiadások viszonylag kiszámíthatónak mutatkoztak, aminek következtében a háború ugyan megőrizte rendkívüli jellegét, mégis a meglévő erőforrások és eszközök alapján kivitelezhető és semmiképpen sem beláthatatlan feladatként jelent meg. Ebben az értelemben tehát még a totális mozgósítás is csupán részleges intézkedésnek látszott.

A háború e részleges felfogásának az oka nem egyedül az eszközök szűkössége volt, hanem egyben bizonyos államérdek. Eszerint az uralkodót természetes ösztöne figyelmezteti, ha helyi hatalmának erőforrásain túl kellene lépnie. Kincstára valamely darabjának a beolvasztása jelentéktelenebb kiadásnak tűnik számára, mint a népképviselő által jóváhagyott hitel felvétele, s inkább saját őrségét veti be a csata döntő pillanatában, semmint egy önkéntesekből álló kontingenst. Ez az ösztön még elevenen élt a 19. századi poroszokban. Többek között kifejeződött a hároméves szolgálati idő körül folytatott elkeseredett csatározásokban -- régtől szolgáló csapatok a helyi hatalom szempontjából megbízhatóbbak, míg a rövid szolgálati idő az önkéntes hadsereg ismerve. Gyakran találjuk szembe magunkat a ma már alig érthető jelenséggel, melyben az uralkodó lemond a hadifelszerelés fejlesztéséről és korszerűsítéséről, s ennek a meggondolásnak megvan a maga háttere. Hiszen a lőfegyverek korszerűsítése, s különösen a lőtávolság növelése közvetett módon az abszolút monarchia formáit sérti. Minden ilyen korszerűsítés az egyénileg célzott lövést segíti elő, míg a sortűz a kizárólagos parancsuralmat jelképezi. I. Vilmos császár még rossz néven vette a sereg lelkesedését, melynek forrása, mint Aiolosz barlangja, nem csak a siker viharait rejti. Az uralkodó valódi próbaköve nem az őt ünneplők hangereje, hanem az elvesztett háború.

A részleges mozgósítás tehát megfelel a monarchia mibenlétének, mely a maga határait annak megfelelően hágja át, amilyen mértékben arra kényszerül, hogy a hadsereg felszerelése során a szellem, a pénz, a "nép", vagyis a felnövekvő nemzeti demokrácia absztrakt formáihoz folyamodjék. Visszatekintve ma már elmondhatjuk, hogy ezen formák teljes elutasítása lehetetlen volt. Hiszen a 19. század államigazgatási művészetének lényege éppen e formák alkalmazása. Ez a különleges helyzet világítja meg Bismarck azon mondatát is, mely szerint a politika "a lehetséges művészete".

Most tehát nyomon követhetjük, hogy az életnek energiává való átalakulása, a társadalmi kötelek mind megfoghatatlanabbá s ekként mozgékonyabbá váló tartalma miként világítja meg a mozgósítás aktusának fontosságát -- a mozgósításának, mely a háború kitörésekor számos országban a korona egyedüli és ellenjegyzést nem igénylő joga volt. E rendkívüli jellegnek több oka is van. A rendek eltörlésével és a nemesség kiváltságainak megnyirbálásával párhuzamosan eltűnik a harcosok kasztja is; az ország fegyveres képviselője

immár nem egyedül a hivatásos katonák előjoga, hanem feladata általában a fegyverforgatásra képes lakosságnak. Ezért a kiadások irdatlan növekedése lehetetlenné teszi, hogy a harcok költségeinek fedezése egyetlen, háborús kincstárból történjék. A hadigépezet mozgatásához szükség van minden hitelforrás feltárására, az utolsó megtakarított fillér bevonására is. Ennek megfelelően a háború egyre kevésbé fegyveres cselekményekre s egyre inkább gigantikus munkafolyamatra emlékeztet. A csatatéren megütköző seregek mellett újfajta hadak jelennek meg: a közlekedés, az utánpótlás, a hadiipar, vagyis általában a munka hadseregei. A harcok utolsó fázisában -- mint erre az elmúlt háború végkifejlete is utalt -- nincs már olyan társadalmi tevékenység, legyen ez a varrónő otthoni munkája akár --, mely legalább közvetve ne számítana háborús cselekménynek. A lehetséges energiák ezen abszolút felhasználása, mely a háborúban résztvevő ipari államokat vulkanikus kovácsműhelyekké változtatta, talán minden korábbi eseménynél világosabban utal a munka világkorszakának beköszöntére -- s ez a világháborút oly eseménnyé teszi, mely jelentőségében még a francia forradalmon is túltesz. Ily hatalmas energia kifejtésére immár nem elegendő a fegyvertelen merő felfegyverzése -- olyan fegyverkezésre van szükség, mely mindenkit velejéig, legfinomabb idegszáláig áthat. Ennek a feladatnak a megvalósítása a totális mozgósítás intézményére hárul -- arra az aktusra, mely a modern élet szerteágazó és számtalan szálból összefonódó hálózatának valamennyi áramkörét egyetlen mozdulattal kapcsolja rá a háborús energiák távvezetékére.

A világháború kezdetekor még senki sem látta, hogy ilyen átfogó mozgósításra sor kerülhet. De egyes intézkedésekben már sejteni lehetett bekövetkeztét -- így az önkéntesek és tartalékosok lajstromozásában, a kiviteli tilalomban, a cenzurális rendelkezésekben, a pénzcserében; de ugyanígy a nyersanyagok és élelmiszerek tervszerű felhasználásában, a munkahelyi igazgatás hadi igazgatásnak való alárendelésében, a polgári szolgálat bevezetésében, a kereskedelmi hajók felfegyverzésében; ám hasonló példaként idézhetjük a vezérkar hatáskörének korábban soha nem látott kiterjesztését, vagyis a "Hindenburg-programot", illetve Ludendorff törekvését, mely a katonai és a politikai vezetés összeolvasztására irányult.

Mindezen intézkedésekben, a későbbi valódi ütközetek grandiózus és rémisztő színjátéka ellenére (melyben az emberi szervezési képesség ülte véres diadalát), még nem

merültek ki a háborús készülődés végső lehetőségei. E lehetőségeket csak akkor meríthetjük ki -- e folyamatnak csupán technikai részére figyelve --, ha a háborús fejlemények már a békére jellemző körülmények között is megjelennek. Ennek megfelelően azt látjuk, hogy a háborút követő időszak államai a fegyverkezés új módszereit már eleve a totális mozgósítás lehetőségéhez szabják.

Ezen a ponton olyan jelenségekre hivatkozhatunk, mint például az egyéni szabadság megnyírbálása, aminek jogosultsága persze mindig is kérdéses volt. Az egyén elleni támadásnak nyilvánvaló szándéka az, hogy kiküszöbölje mindazt, amit nem lehet az állam funkciójaként felfogni. Ez történt először Oroszországban, azután Olaszországban, végül nálunk is, s előre látható, hogy minden világhatalomra törő állam ugyanerre kényszerül, ha a felszabaduló, újszerű erőkől nem akar elmaradni. De ezen jelenséghez tartozik az a Franciaországban kibontakozó felfogás is, mely a hatalmi viszonyokat az énergie potentielle alapján kívánja eldönteni, valamint a vezérkar és az ipar között már a békés években is megvalósuló együttműködés, melynek mintapéldájával Amerika szolgál. A fegyverkezés olyan kérdésekhez vezet, melyeknek megválaszolása során a német háborús irodalom úgy alakította a közfelfogást, hogy annak ítélete a háború dolgai felől látszólag a múlttól szóltak, valójában azonban a jövőbe muttattak. Az orosz "ötéves terv" a világ első kísérlete arra, hogy egy hatalmas birodalom különböző törekvéseit egyetlen áramlatban egyesítse. Tanulságos felfigyelnünk arra, hogy ezen fejleményekben hogyan fordul ki önmagából a közgazdasági gondolkodás. A "tervgazdaság", mely eredetileg a demokrácia egyik utolsó, háborús következménye volt, voltaképpen hatalomgyakorlássá változik. Ezt a fordulatot korunk egyéb jelenségeiben is felismerhetjük; a tömegek nyomása így kristályosodik ki a hatalomban.

Nemcsak a támadás, hanem a védekezés is rendkívüli erőket igényel, s ebben a világot folytató kényszer talán még világosabban jelenik meg. Miképpen minden élet magában hordozza saját halálának csíráját, a hatalmas embertömegek fellépése ugyanígy hordja magában a halál demokráciáját. A célzott lövések korát ismét magunk mögött tudhatjuk. A repülőezred parancsnoka, aki az éjszakai magasban kiadja a bombázási parancsot, már nem tesz különbséget harcos és békés lakos között, s a fojtogató gázfelhő ötödik elemként, a halál elementumaként borít be minden elevent. S az ilyen eszközök fenyegetése már nem részleges,

nem is általános, hanem totális mozgósítást tesz szükségessé, mely még a bölcsőben nyugvó gyermekre is kiterjed -- aki pedig mindenki másnál jobban kiszolgáltatott.

Még sok mindenről szó eshetne; de talán ennyi is elég ahhoz, hogy felismerjük saját mostani életünket a maga teljes féktelenségében és kíméletlen fegyelmezettségében, hogy felmérhessük füstös és izzó tájait, forgalmának fizikáját és matematikáját, száguldó gépjárműveit, repülőgépeit és milliós metropoliszait -- hogy azután az iszonyat és derű összemosódó érzése mellett derengjen fel előttünk: nincs a világnak olyan részecskéje, mely ne venne részt ebben a munkában, amiképpen mi magunk is alá vagyunk vetve ennek a száguldásnak. A totális mozgósítást nem annyira végrehajtják, mint inkább magától történik meg, hiszen mind háborúban, mind békében csak kifejeződése annak a titokzatos és kényszerítő követelménynek, melynek ez az élet, a tömegek és gépek korának élete alávet mindannyiunkat. Így történhet meg, hogy minden egyéni élet egyre határozottabban a munkásság életével válik azonossá, s hogy a lovagok, a királyok és a polgárok háborúit immár a munkások háborúja követi -- olyan háborúk, melyek racionális szerkezete és kíméletlensége felől már a 20. század első jelentős összezapása alapján is fogalmunk lehet.

4

Eddig a totális mozgósítás technikai oldalát jártuk be; tökéletesedését a szövetségi kormány első sorozásaitól kezdve a Scharnhorst-féle hadseregreformig¹ követhetjük nyomon, majd ezen is túl a végső világháborús évek fegyverkezési programjáig, melyek során az államok hatalmas gyárakká változva át futószalagon termelték felfegyverzett regimentjeiket s éjt nappá téve küldték őket a hadszíntérre, ahol a fogyasztó szerepéről a hasonlóképpen mechanikussá vált véres pusztítás gondoskodott. S noha e monoton látvány (mely valami vérrel olajozott turbina precíz mozgását idézi) talán fájdalmasan érinti sokak emlékezetét a háború hőseiről,

---

¹ Gerhard Johann David von Scharnhorst (1755--1813) porosz tábornok. Nevéhez fűződik az úgynevezett Krümpersystem, vagyis a póttartalékosok rendszerének a bevezetése. Mivel Napóleon az 1807-es tilsiti békében 42000-ben szabta meg a porosz hadsereg összlétszámát, Scharnhorst elrendelte olyan tartalékosok behívását és gyors kiképzését, akiket azután "póttartalékosként" szabadságoltak. Így a hadra foghatók számát a megszabott szint fölött tarthatták. A német hadsereg ugyanezt a rendszert követte az első világháborút követő években is. (A fordító megjegyzése).

mégsem vonhatjuk kétségbe: e gépszerűségben jelképes tartalom nyilvánul meg. Benne szigorú következetesség uralkodik, egy korszak kontúros lenyomata háborús idők anyagában.

A totális mozgósítás technikai oldala mindebben nem döntő. Lehetőségi feltétele, mint minden technikáé, mélyebben húzódik: e feltételt nevezzük most a mozgósításra való készségnek. E készség minden országban fellelhető volt; a világháború minden idők legnépszerűbb háborúja. Ezt már az is magyarázza, hogy a háború olyan időszakra esett, amikor másfajta háború bizonyosan népszerűtlen lett volna. A háborúban résztvevő népek -- kisebb rablőháborúkat és gyarmati harcokat most leszámítva -- korábban hosszú ideig békében éltek. De már vizsgálódásunk elején ígéretet tettünk arra, hogy egyelőre eltekintünk az ember elemi mivoltának, azon vad és emelkedett szenvedélyek vizsgálatától, melyek ott szunnyadnak az ember bensejében s minden időben csak a háború jelére várnak. Inkább azon jelzések koncertjének vizsgálatába fogunk, melyek e különleges, háborús összecsapás jelenségeit bevezetik s történetét végigkísérik.

Bárhol szembesüljünk is efféle grandiózus törekvésekkel, bárhol pillantsuk is meg azt a szenvedélyt, mely akár piramisokat és katederálisokat hozott létre, akár a minden idegszálát felborzoló háborúban fejeződött ki -- melyek egységesen különös ismertetőjele a bennük megnyilvánuló céltalanság -- , megértésükben nem jutunk messzire gazdasági elméletekkel, legyenek ezek bármennyire találók. Ez az oka annak is, hogy az úgynevezett történelmi materializmus az eseményeknek csak a felületét érintheti. Ilyen szintű törekvések megértésekor inkább kultikus jelenségekre kell gyanakodnunk.

Már kimondtuk, hogy a haladás a 19. század népegyházának vezérlő eszméje volt; ezzel máris jeleztük, hogy miben állhatott annak a hívó szónak az ereje, ami nélkül az elmúlt háborúhoz szükséges hatalmas tömegek mozgósítása, e mozgósítás döntő, tehát hítszerű aktusa nem lett volna kivitelezhető. A tömegek annál kevésbé állhattak ellen ennek a hívó szónak, minél pontosabban érintkezett meggyőződésükkel, minél világosabban felismerhető volt a haladás gondolata a hangzatos jelszavakban, melyek a tömegeket magukkal sodorták. S noha ezek a jelszavak sokféleképpen is kezdetlegesek és fülsértőek voltak, hatékonyságuk felől nem lehetett kétség; a hajtóvadászatokon használatos színes rongyra emlékeztetnek, mely az üzött vadat a csőre töltött fegyver felé tereli.

Már az első és felületes, a háború győzteseit és veszteseit földrajzilag felosztani kívánó megközelítés is arra kényszerül, hogy a "fejlettebb" államokat előnyben részesítse, amiben egyfajta automatizmus érvényesül, mégpedig a darwini elv, a "rátermettebb" kiválasztódásának értelmében. Ez az automatizmus annál szembetűnőbb lesz, ha felfedezzük, hogy még a győztesek csoportjához tartozó országok némelyike, így Oroszország vagy Olaszország is kénytelen volt elszenvedni államszerkezetének összeroppanását. Ha így nézzük, a háború csalhatatlan értékmérőnek bizonyul, mely saját törvényei szerint működik -- mint valami földrengés, melyben minden épületről kiderül, milyen az alapzata.

Világossá válik az is, hogy a monarchiák különösen esendők az egyetemes emberi jogok hitének végső időszakában, szemben a háború pusztító erejével. A háborúban, sok kisebb ország bukása mellett, porrá omlott a német, a porosz, az orosz és a török birodalom. De felrobbantott épületként dőlt össze az Osztrák-Magyar Monarchia is, az az állam, melyben a középkori formák árnyai úgy maradtak fenn, mint valami földtörténeti ritkaságszámba menő sziget élővilága. Európa utolsó, még hagyományos értelemben vett abszolutizmusa, a cári birodalom polgárháború áldozatává lett, mely a birodalom testét régtől lappangó s most hirtelen feltört ragályként mállasztotta szét.

A másik oldalon a fejlettebb társadalmi szerkezetek nem is sejtett ellenálló képessége a legnagyobb bajok közepette mutatkozott meg. A francia hadseregben 1917 során kitört veszedelmes lázadás leverése újabb, immár erkölcsi értelemben vett marne-i győzelmet jelentett, ami erre a háborúra még 1914 merőben katonai győzelmeinél is jellemzőbb. A totális mozgósítás az Egyesült Államokban, ebben a demokratikus berendezkedésű országban olyan határozott rendelkezések mellett folyt le, ami a porosz katonáállamban, a rendi választójog országában nem volt lehetséges. S ki vonná kétségbe, hogy ennek a háborúnak az igazi nyertese éppen az Egyesült Államok, az az ország, melyben nyoma sincs omladozó váraknak, sziklaerődöknek, lovagi legendáknak, rablótörténeteknek vagy szellemhistóriáknak? Ebben az országban nem az volt a döntő, hogy milyen szinten állt a katonai szervezettség, hanem inkább az, hogy milyen szinten volt képes a totális mozgósításra.

Németországnak azonban még akkor is el kellett volna veszítenie a háborút, ha a marne-i ütközetet és a tengeralattjárók háborúját megnyerte volna. Hiszen a részleges

mozgósítást ugyan nagy felelősséggel készítette elő, ám ezzel erejének jó részét nem volt képes a totális mozgósításra áldozni, s mivel ugyanilyen okokból felszerelése is más jellegű volt, inkább részleges sikerre lett volna képes, ám semmiképpen sem arra, hogy a totális győzelmet kiküzdje, elviselje és kiaknázza. Hogy ez utóbbit saját fegyvereinknek őrizzük meg, ahhoz egy másik, talán nem kevésbé jelentős Cannae-i ütközetre kellett volna fölkészülnünk, s nem arra, melynek Schlieffen szentelte életművét.

Mielőtt azonban ebből a mondatból még távolabbi következtetéseket vonnánk le, további mozzanatokkal támasztjuk alá a haladás és a totális mozgósítás fogalmának összefüggését.

5

Aki a "haladás" kifejezést a maga több színben csillogó értelme szerint kívánja felfogni, minden további nélkül megértheti, hogy abban az időben, amikor Ravailac-ot vagy akár Damiens-t mint afféle pokolfajzatot nyilvánosan kínozták meg és végezték ki, valamely fejedelmi személy meggyilkolása sokkal mélyebben sértette meg hitében a kor emberét, mint a XVI. Lajos kivégzését követő évszázad során. A figyelmes érdeklődő úgy találja majd, hogy a haladás szemében a fejedelem olyan emberfajta, aki nem örvend túl nagy közkedveltségnek.

Egy pillanatra azonban képzeljük el azt a groteszk helyzetet, melyben egy nagyformátumú reklámfőnök megbízást kap, hogy dolgozza ki a modern világháború népszerűsítésének menetét. Ha ezen személy számára két lehetőség kínálkozik, mellyel kiválthatja a világ fokozott érdeklődését, tudniillik a szarajevói merénylet, vagy a belga semlegesség megsértése, aligha kérdéses, hogy melyiktől remélheti a nagyobb hatást. Bármennyire véletlenszerű volt is az az esemény, mely a világháborút kiváltotta, nem kétséges, hogy jelképes erejű: a szarajevói gyilkosság kitervelői és áldozatuk, a Habsburg trónörökös konfliktusa valójában a nemzeti és a dinasztikus elv összeütközése volt -- a "népek önrendelkezési jogának" összecsapása a legitimitás elvével, melyet a bécsi kongresszus oly fáradságosan és egy régimódi államelméleti felfogás segítségével restaurált.

Persze helyes, ha az ember jó értelemben korszerűtlen és hatékonyan munkálkodik hagyományok megőrzésén. De e tevékenység előfeltétele hit. A központi hatalmak ideológiájáról azonban azt mondhatjuk, hogy az sem nem korszerű, sem nem korszerűtlen, s ráadásul még csak nem is a kor felett álló. E tájon az ember egyszerre korszerű és korszerűtlen, aminek nem is lehetett más az eredménye, mint hamis romantika és hiányos liberalizmus sajátos keveréke. A figyelmes szemlélő észre fogja venni, hogy e felfogásban rég idejét múlt rekvizítumok miképpen válnak egyfajta későromantikus, különösen a wagneri operákra jellemző stílusvilág részévé. A "nibelungi hűség" szózata éppúgy része ennek a világnak, mint az iszlám szent háború sikerében bízó várakozások. Ne feledjük, mindez csak a technikát, a rendezés hogyanját illeti, a szubsztancia mozgósítását s nem magát a szubsztanciát. De éppen az ilyen elhibázott törekvések fejezik ki, hogy a vezető réteg mennyire helytelenül viszonyult egyrészt a tömegekhez, másrészt a mélyebben meghúzódó erők köréhez.

Ezért a "papírfecnire" utaló, híressé vált, ám félreértett kifejezés² súlyos hibája is éppen az, hogy százötven évvel később hangzott el a kelleténél, ráadásul oly felfogást fejezve ki, mely talán megragadta a porosz világ romantikáját, de éppenséggel nem volt hű a porosz szellemhez. Nagy Frigyes talán megengedhette volna magának, hogy az abszolutista felvilágosodás égisze alatt kegyesen tréfálkozzék megsárgult, ósdi iratok felől, ám vele szemben Bethmann Hollwegnek tudnia kellett, hogy korábban egy papírdarab, például az, melyen egy ország alkotmánya áll, hasonlóan fontos, mint a katolikusok számára a felszentelt ostya, s hogy az abszolutizmus ugyan rászorulhat arra, hogy szerződéseket olykor darabokra tépjen, ám a liberalizmus ereje éppen abban rejlik, hogy ezek tartalmát kifejtse. Ha elmélyedünk azon jegyzékváltás tanulmányozásában, mely megelőzte Amerika belépését a háborúba, rábukkanhatunk a "tengerek szabadságának" sokat hangoztatott elvére, mely jó példával szolgál arra, hogy ily zivataros időkben saját érdekünket miképpen ruházhatjuk fel

---

² 1914. augusztus 4-én a német hadsereg már átlépte Belgium határát, amikor a németországi brit követ Bethmann Hollwegtől, a birodalmi kancellártól azt követelte, Németország deklarálja a belga semlegesség tiszteletben tartását. Ez akkor már lehetetlen volt, s a kancellár óvatlan, ám a brit kormánnyal megegyezést kereső válaszában "papírfecniknek" (scrap of paper) minősítette az 1839-ben Poroszország által is aláírt, a belga semlegességet kimondó iratot, a Londoni Protokollt. A szóolás a német cinizmus jelképévé vált az antant szemében, holott inkább Bethmann ügyetlen fogalmazásának köszönhető, hiszen a kancellár később a Reichstagban a Belgiumot ért károk jóvátételét ígerte. (A fordító megjegyzése).

valamely humanitárius posztulátum, általános, az emberiség egészét érintő kérdés fennkölt méltóságával. A német szociáldemokrácia, mely a haladás legfőbb németországi támasza volt, megértette feladatának dialektikus jellegét, és ezért a háborút azonosnak tekintette a cári, haladás-ellenes erők szétzúzásával.

De mit mond mindez azon lehetőségekről, melyekkel a Nyugat a tömegek mozgósítása terén rendelkezett? Ki vonná kétségbe, hogy a "civilisation" szorosabban kapcsolódik a haladás gondolatához, mint a "kultúra", hogy a haladás a nagyvárosokban saját nyelvén beszél s rendelkezik számos olyan eszközzel és fogalommal, melyekhez a kultúra nem talál utat vagy éppen elutasítja őket? A kultúrát nem lehet propagandisztikusan kihasználni, s az a magatartás, mely ilyen módon használná ki, éppen elszakad tőle -- amiképpen sokunk szemében közömbös vagy egyenesen szomorú, ha a német szellem nagyjainak arcását milliós példányban látjuk viszont bélyegeken vagy bankjegyek papírján.

De távol legyen tőlünk, hogy az elkerülhetetlent felpanaszoljuk. Megállapítjuk csupán, hogy Németország nem volt képes ebben a harcban a kor szellemét -- lett légyen ez bárminő színezetű -- meggyőző módon a maga oldalára állítani. Amint hogy nem sikerült neki az sem, hogy a maga és a világ számára olyan érvényes elvet fogalmazzon meg, mely meghaladja a kor szellemét. Inkább a romantikus és idealisztikus, de ugyanígy a racionalista és materialista felfogásban kell keresnünk azon jelek és képek gyökerét, melyeket a háború katonái zászlójukra tűztek. De e felfogások érvénye, mely részben a múltból, részben a németsegtől idegen világból táplálkozott, mégsem képes arra, hogy az emberek és gépek bevetésekor önmagában biztosítsa a hitnek azon legfelső fokát, mely érthetővé teszi a világgal szembe forduló ezen rettentő fegyverjárást.

Annál is inkább arra kell tehát törekednünk, hogy megismerjük, miképpen marad e pusztítástól érintetlen az emberekben rejlő elementáris alap, a nép eredeti szolidaritása. Csodálkozva idézzük fel, hogy az ész e keresztes háborújának a kezdetén -- melynek harcait oly világos és egyértelmű dogmatikától megigézve vívták a népek -- a német ifjúság miképpen ragadott egy emberként fegyvert -- oly lelkesedéssel, oly izzó szívvel, oly erősen vágyva a halált, hogy történelmünkben nem találunk ehhez foghatót.

Ha megkérdeztük volna bármelyiküket, vajon mivégre vonulnak a csatamezőre, világos választ hasztalan vártunk volna. Senki sem mondta volna, hogy a harc a barbarizmus, a reakció ellen, vagy a civilizáció megmentésére irányul, és azt sem, hogy a tét Belgium felszabadítása vagy a tengerek szabadsága. Ha választ kaptunk, az talán csak annyi lehetett: a cél maga Németország -- ez volt az a szó, mely a támadásra tömörülőket a harcban elkísérte.

Ez a homályos izzás, mely egy érthetetlen és láthatatlan Németországért parázslott, elegendő volt ahhoz, hogy a világ népeit velejükig megrettentse. Mi lett volna, ha izzásának iránya, tudatossága, alakja is van?

6

A totális mozgósítás mint a szervező értelem törvénye csak jele annak a teljesebb mozgósításnak, melyet az idő hajt végre rajtunk. Ezen utóbbi mozgósítás lényege olyan törvényszerűség, melynek az emberi törvény, ha érvényesülni kíván, csak párhuzama lehet.

Ezt a megállapítást mi sem igazolhatja jobban, mint az a tény, hogy a háború folyamán olyan erők jelenhetnek meg, melyek éppen a háború ellenében hatnak. Ezek az erők mégis szorosabban kapcsolódnak a háborúhoz, mint sejtenénk. A totális mozgósítás értelmét nem, csak a mozgósítottak irányát változtatja meg, amikor a háború helyett a polgárháborúba hajtja őket. Ezzel a cselekmény olyan területre lép, melyet a katonai mozgósítás nem érhetett el. Mintha azok az erők, melyek kimaradtak a háborúból, a vérengzésből maguk is részt követelnének. Minél átfogóbban képes tehát a háború minden erő összegének a megmozgatására, annál biztosabban és tévedhetetlenebbül halad a maga útján.

Láttuk, hogy Németországban a mozgósítás csak tökéletlenül vonhatta körébe a haladás szellemét. Hogy ez Franciaországban mennyivel jobban sikerült, azt számos példa mellett Barbusse esete is tanúsítja. Minden háború ezen elvi ellenfele csak úgy maradhatott hű saját eszméihez, hogy erre a konkrét háborúra először mégis igent mondott, mert benne felfogása szerint, szemben az ellenséges elementummal, a haladásért, a civilizációért, az emberiségért, mi több, a békéért folytatott harc vált kézzelfoghatóvá: "A háborút Németország szívében kell megsemmisíteni."

Bármennyire bonyolult is a gondolatoknak ezen dialektikája, eredménye kényszerítő. Az az ember, aki látszólag a lehető legkevésbe hajlott volna a háború elfogadására, nem találta képesnek magát arra, hogy az állam által neki felkínált fegyvert visszautasítsa, mert az eszme és valóság konfliktusából más kiutat nem talált. Idézzük fel tehát, amint e férfiú fegyverrel a kézben posztol a katonasírok végtelen pusztájában, s ha eljön a pillanat, másokhoz hasonlóan elindul a zárótűz golyózáporon át, hogy bevesse magát a test test elleni küzdelembe. De végül is mi csodáltnivaló lenne ebben? Hiszen Barbusse ugyanúgy harcos, mint mindenki más, a humanitás harcosa, aki éppoly kevésbé kerülheti el a golyózáport, a gáztámadást vagy éppen a guillotine-t, mint ahogyan a keresztény egyház sem lehetett meg a világi kard nélkül. Igaz ugyan, hogy csak Franciaországban kerülhetett sor arra, hogy a háború ellenfeléből a háború ily lelkes katonája váljék.

Németország Barbusse-ai nehéz helyzetben találták magukat. Csak néhány értelmiségi vállalkozott arra, hogy a háború kezdetétől semleges maradjon és nyíltan szabotálja a háborús politikát. A lakosság túlnyomó többsége azonnal csatlakozott a harcba vonulókhöz. Már említettük a német szociáldemokrácia állásfoglalását. Ebben azonban nem vettük figyelembe a tényt, hogy a szociáldemokrata mozgalom, dacára a nemzetköziség dogmatikájának, német munkások alkották, akik készen álltak a hősiesség vállalására. A szociáldemokrácia még ideológiájában is oly módon alakult át, amit a revizionizmus címkéje alatt "a marxizmus elárulásának" neveztek. Hogy ez az átalakulás részleteiben hogyan ment végbe, példázza az a néhány beszéd, melyet a szociáldemokratáknak a Reichstagba is delegált vezére, Ludwig Frank tartott a háború kitörésének válságos napjaiban -- az a Ludwig Frank, aki negyven évesen, önkéntesként, fejében golyóval hullott el Noissoncourt-nál. "Hazátlan társaitokként jól tudjuk, hogy ha fogadott gyermekek is, de mégis Németország gyermekei vagyunk, s hogy hazánkat a reakcióval szemben kell kiharcolnunk magunknak. Ha tehát kitör a háború, a szociáldemokrata katonák is lelkiismeretesen teljesítik kötelességüket." (1914. augusztus 29.) Ebben a sejtelmes mondatban már benne rejlik a háború és a polgárháború csírája, melyet a sors a jövő számára tartogatott.

Aki ezt a dialektikát részleteiben kívánná kutatni, számos adalékra bukkanhat a haladó újságok és folyóiratok háborús évfolyamaiban. Megfigyelhetjük például, hogy Maximilian

Harden, a "Die Zukunft" főszerkesztője, a wilhelmiánus kor talán legismertebb újságírója, nyilvános tevékenysége megkezdésekor miként hozta összhangba saját felfogását a vezérkar elképzeléseivel. Szimptomatikusnak mondható, hogy korábban e férfiú a háború radikalizmusát éppen úgy színjátéknak minősítette, miként később a forradalomét. A "Simplizissimus" című orgánum, mely a nihilista tréfálkozás fegyverével keltett hangulatot mindennemű kötődés, így a hadsereg ellen is, a háború napjaiban érdekes módon vált szinte sovínisztává. Egyébiránt megjegyezhetjük, hogy ennek a lapnak a színvonala annak arányában csökkent, ahogyan eluralkodott benne a patrióta hangvétel -- amilyen mértékben tehát eltávolodott saját voltaképpeni területétől.

E belső kettősség a leglátványosabban talán Rathenau³ személyében jelentkezett. Ez a kettősség tragikussá minősíti őt, ha értékelésében igazságosan akarunk eljárni. Miképpen lehetséges, hogy Rathenau, aki nagy lelkesedéssel támogatta a háború gondolatát, aki a fegyverkezésben jelentős szerepet játszott s az összeomlás előtt "általános fegyverfogásra" szólított fel, hamarosan kimondhatta azt a híressé vált mondatot, mely szerint a világtörténelem értelmetlenné válna, ha a fővárosba a német birodalom képviselői vonulhatnának be győztesként a Brandenburgi Kapu boltíve alatt? Ez az eset világossá teszi, miként működteti a mozgósítás az ember technikai képességeit anélkül, hogy egyben lelkét is áthatná.

Az örömujjongás, mellyel a titkos hadsereg és titkos vezérkarának tagjai, a haladás németországi megszállottai, az összeomlást ünepelték -- miközben a hadsereg maradványai még küzdöttek az ellenséggel -- győztes háború diadalmas ünnepére emlékeztetett. Ez az ünneplés volt a nyugati hadak legfőbb szövetségese, melyek hamarosan átkeltek a Rajnán -- ez

---

³ Walter Rathenau az első világháború idején a német gazdaság legfőbb irányítója volt, majd a háború után újjáépítési és külügyminiszterként tevékenykedett. Jelentős szerepe volt abban, hogy Németország kitörhetett a diplomáciai elszigeteltségből, így pl. ő dolgozta ki a rapallói egyezményt a Szovjetunióval 1922-ben. A német szélsőjobb azonban éppen sikerei miatt támadta; azzal vádolták, hogy Németországot kommunista befolyás alá akarja vonni, s ezen túl külön hangsúlyozták zsidó származását. 1922. júliusában szélsőjobboldali merénylet áldozatául esett.

volt az ő trójai lovuk Németországban. Az ország tekintélyes személyei példa nélküli gyorsasággal változtattak álláspontjukon, s az ezt kísérő csekély tiltakozásban már az új idők szelleme jelezte jöttét. A játékban résztvevő felek között immár semmi lényeges különbség nem volt.

Ez az oka annak is, hogy a német összeomlás viszonylag simán ment végbe. A császárság szociáldemokrata miniszterei még a döntő napok során is játszadozhattak azzal a gondolattal, hogy megőrizték a monarchikus államformát. Hiszen a külszín dekorációjánál többet nem jelenthetett volna egy ilyen elhatározás. Maga az épület már amúgy is oly mértékben volt megterhelve a haladó felfogás jelzalogával, hogy már semmi kétség sem férhetett ahhoz, hogy kik a valódi tulajdonosok.

De annak, hogy Németország a változást nem oly válságos viszonyok közepette élte át, mint például Oroszország, más oka is volt, mint az, hogy a hatóságok maguk készítették elő. Láttuk, hogy a haladó erők egy része már a háború idején is munkában állt; a frontokon elhasznált energia már segíthette a belső átalakítás munkáját. Hogy ezt a tételt személyre szólóan is megfogalmazzuk: nagy különbség, hogy egy országban már korábban is szolgáló miniszterek kerülnek kormányra, avagy egy szibériai táborban kiképzett forradalmi elit.

Németország annyiban veszítette el a háborút, amennyiben a nyugati világban nagyobb részt szerzett, amennyiben a Barbusse értelmében vett civilizációt, szabadságot és békét megnyerte. De hogyan is juthatott volna másra, amikor maga jelentette ki, hogy ezen értékekben részt kíván magának, amikor semmi pénzért sem merészelt volna harcba bocsátkozni az "Európát övező falakon" kívül? Az események ellenkező kimenetele saját értékeinek mélyebb megértését, más eszméket és más szövetségeseket feltételezett volna. Szubsztanciája a haladásoptimizmus fegyverétől is sérülhetett volna, amint ez Oroszországban történt.

Ha most egy pillantást vetünk a katasztrófa után előállott új világra, mennyire szembetűnő a hatások egységének és a szigorú történelmi következetességnek az összhangja! Valóban,

annak sem lehetett volna egyértelműbb kimenetele, ha egy szűk teremben összegyűjtötték volna mindazon, a civilizációtól idegen szellemi és fizikai formákat, melyek a 19. század utolsó éveit túllépve átértek saját korunkba, s a világ össze fegyverével vezényszóra tüzet nyitottak volna rájuk.

A Kreml ősi harangjátéka immár az Internacionálé hangjait zengi; Konstantinápolyban az iskolás gyerekek a Korán régi arab szövege helyett latin betűket tanulmányoznak. Nápolyban és Palermóban a délolasz életvitel káoszát fasiszta rendőrök kényszerítik modern forgalmi rendbe, s távoli tájakon, hol a legenda szinte még eleven, paramenti épületek nőnek ki a földből. Az emberi viszonyok absztrakciója, vagyis elembertelenedése zavartalanul folytatódik. A patriotizmust új, ideologikus nacionalizmus váltja fel. A fasizmusban, a bolsevizmusban, az amerikanizmusban, a cionizmusban és a színes népek mozgalmában a haladás oly eredményekre jut, melyek korábban elképzelhetetlenek voltak; ám mesterkéltségi dialektikája körén végighaladva ez a mozgás ellentettjébe fordul át, hogy azután igen primitív szinten folytatódjék. A népek máris olyan államformák hatalma alá kerülnek, melyek alig különböznek az abszolutista rezsimektől, ha ugyanis eltekintünk attól, hogy a modern államokban szabadság és kedély még kevésbé talál helyet. Sokhelyütt már el is hajították a humanizmus álarcát, helyébe a gépek félig groteszk, félig barbár fetisizmusa lép, a technika naív kultusza -- s éppen oly országokban, hol a embereknek nincs közvetlen és dinamikus kapcsolata azon energiákkal, melyeknek a messzehordó lőfegyverek, a bombával felszerelt kötelékek csak harci kifejeződései. Ugyanakkor egyre hangosabb a tömegek dicsérete; az egyetértés és a nyilvánosság mértéke döntő tényezője a politikának. A szocializmus és a nacionalizmus alkotják azt a két gigantikus malomkövet, melyek között a haladás a régi világ maradványát s végül önmagát is felőrli. Több, mint egy évszázadon át játsza már labdafogóját a válsztójog jelszava által elvakított tömegekkel a politikai "jobb-" és "baloldal"; az egyiknél, úgy tűnt, mindig menedéket lehet találni a másik elől. De manapság már mindenütt lelepleződik lényegi azonosságuk, s a szabadság édes álma elillan az acélfogó szorítására ébredőkben. Nagyszerű és rémisztő színjáték ez, aa fokozatosan egyneművé váló tömegek hömpölygésének látványa, melybe a világszellem hálóját meríti. A tömegek minden mozdulása csak szorít az egyre kegyetlenebb és kiúttalanabb háló hurkain, hol a kényszernek oly erői

lépnek működésbe, melyek minden kínzásnál kíméletlenebbek: oly fájdalmasak, hogy már eszméletlen ujjongás köszönti őket. Minden, a boldogság jelképeivel ékesített megoldás mögött fájdalom és halál leselkedik. Boldog, ki készületlenül nem lép e tájra.

Visszatekintés

1980. augusztus 23.

Majd' ötven évvel első megjelenése után, immár régóta más kérdések vonzásában élve, ismét s ezúttal utoljára tekintetem át ezt az írást. Az elmúlt évtizedek során többször is megvettem ezt, hiszen a szöveg számos alkalommal került kinyomtatásra. Ellenőrzésem célja az volt, hogy az írás lényegi magvát elkülönítsem az esetlegestől.

Az elfogulatlan olvasó nem tévesztheti szem elől, hogy az írás lényege ma is éppoly érvényes, mint korábban. A világhatalmak fegyverkezési versenye planetáris méretűvé duzzadt; hadipotenciáljuk is ennek megfelelő. Még az olyan kisebb országok is, mint legutóbb például Etiópia, nehéz helyzetükben előszeretettel folyamodnak a totális mozgósítás fegyveréhez. A fogalom immár a politikai nyelvhasználat része, úgy vitáiban, mint a valóságban. Minden ország fegyverkezik s mindegyik a másikat vádolja ezzel. S ha e fejleményt egyrészt ördögi körnek hirdetik, másrészt ünneplik is katonai felvonulásokon.

Nyilvánvaló, hogy az írás annak idején valami elvi jelentőségű dolgot fejezett ki. A szöveg lényegének kiemelése éppen ennek megerősítését szolgálja. Ezzel szemben csak másodlagos a két világháború közötti időszakra jellemző helyzet, amint azon német fiatalemberé is, aki átélte a világháború négyéves öldöklését és a versailles-i szerződést. Mindez nem változtat a szöveg történelmi jelentőségén; e tekintetben az első változat nem veszített érvényéből.